

Волинські мотиви в художній творчості Ю.І. Крашевського

Названий за свою невтомну й різнобічну творчу діяльність титаном праці Ю.І. Крашевський (1812-1887) залишив після себе літературну спадщину, яка поставила його в ряди кращих письменників не тільки польської, а й світової літератури. Твори відомого прозаїка, сповнені гнівним запереченням будь-якого насильства й гніту, утвердженням безмежних можливостей простого люду, пробуджували патріотичні почуття, закликали до єднання слов'янські народи. Високий пафос людяності, щирі симпатії до поневоленого народу – це головні мотиви, що проходять через усю творчу спадщину письменника.

Утверджуючи жанр польського соціального роману та повісті, Ю. Крашевський на сторінках своїх творів уперше змальовував образ простої людини, „мужика” як повноцінного героя літератури й антипода героя-шляхтича. Його реалістичні принципи блискуче продовжили у своїх творах Б. Прус, Г.Сенкевич, М. Конопницька, Е. Ожешко, С. Жеромський та інші письменники, які відчували на собі благотворний вплив Ю. Крашевського. Це проявилось в спільності проблематики, світоглядних позиціях, оцінці ситуацій і навіть у спорідненості героїв.

Відзначаючи вплив письменника на творчість молодшого покоління, Е. Ожешко писала, що польські письменники й белетристи брали від Ю. Крашевського свій початок, „як віти у рідного дерева, вчилися читати і мислити на книжках, написаних Ю. Крашевським”.

Майже двадцять років прожив Ю. Крашевський в Україні, зокрема на Волині, і сім років у Житомирі. Це були найбільш плідні у творчому становленні роки для письменника й громадського діяча. Житомирський період життя та творчості Ю. Крашевський відобразив у хвилюючих спогадах, романах та повістях. Вони є зразком громадянської відваги й мужності письменника, засвідчують про художню майстерність і стали не тільки найвищим надбанням автора, а й новим словом у польській літературі. Високо оцінюючи антикріпосницьке спрямування повістей Ю. Крашевського про українське село, реалістичне змалювання життя українського селянства, І. Франко в статті „Польський селянин в освітленні польської літератури” зазначав, що українські селяни були першими селянськими героями в реалістичному письменстві Польщі XIX століття. У повістях Ю. Крашевського українські селяни змальовані носіями високих людських якостей, духовно красивими й морально чистими.

Автор стає на захист їхніх прагнень до волі та протесту проти визиску та соціального гноблення.

Аналізуючи в згаданій статті становище польського селянина після кривавих подій 1846р., І. Франко зазначив, що ці події заставили польську громадськість звернути увагу на польського селянина. „Демократичні теорії, – писав він, – втративши романтичний „пушок невинності”, стали поглиблюватись; з другого боку, й етнографічний дилетантизм, розбуджений кільканадцять років тому, притягав щораз більше людей до спостереження народного життя. І знову „країна степів і могил”, Україна, Волинь і Поділля, вносять свіжий, животворчий струмінь в польську літературу. Ще перед 1846 р., а також і пізніше, Ю. Крашевський вводить новий напрямок у польській белетристиці: він уводить у неї вперше справжні, живі простонародні типи. Його повісті „Ярина”, „Остап Бондарчук”, „Уляна” і прекрасна „Хата за селом” крім першорядних мистецьких прикмет, мають і назавжди матимуть першорядну вартість в історії польської літератури, як перші промені світла, кинуті у цю, досі темну глибину, яку називаємо життям і душею простого народу. Запал, з яким були прийняті ці первоцвіти народної літератури, був наскрізь оправданий, і був разом з тим найкращим показником важливого перелому в поглядах громадськості”.

Під час написання повістей письменник широко використовував усну народну творчість, користувався образною, дохідливою та зрозумілою для всіх мовою, що й сприяло популярності його творів та визнанню таланту. Ці риси характерні для всіх 600 томів його творів.

У сільських повістях, які посідають особливе місце в монументальній літературній спадщині Ю. Крашевського, відтворено реальні картини взаємовідносин між поміщиками та кріпаками в ХІХ столітті. Беручи участь у підготовці реформи про скасування кріпосного права, Ю. Крашевський бачив опір поміщиків і переконався в непримиренності між цими антагоністичними класами. А тому своїм звучанням повісті були спрямовані проти суперечностей феодально-кріпосницької системи та класової нерівності. Наприклад, у повісті „Історія кілка в плоті” автор висловлює глибоке почуття болю за долі загублених талантів із простого народу в умовах корисливості та беззаконня. Правдиво, без сентиментальної патетики автор художньо дослідив і простежив життєвий шлях музиканта Захара, вказав на причини, що призвели до особистої трагедії.

Цим оповіданням, а воно є останнім із циклу сільських повістей, автор ще раз підкреслив повну залежність „хлопа” від панської сваволі, водночас показав, як проста людина навіть у

жорстких умовах зберігає внутрішню красу й людську гідність, глибинні почуття до рідного краю та здатність на самопожертву в ім'я кращого життя співвітчизників. Глибоким співчуттям і симпатією до знедоленого люду та гнівним осудом свавілля й бездушності панства пройняті повісті „Історія Савки” (1842), „Уляна” (1843), „Остап Бондарчук” (1847), „Будник” (1847), „Хата за селом” та ін.

Повість „Історія Савки” стала помітним явищем у літературі тих років через правдиве відображення життя селянства в усіх його проявах, стражданнях і безправному становищі. Ці мотиви значною мірою перегукуються з антикріпосницькою творчістю Т.Г. Шевченка та Марка Вовчка.

Савка від дня народження приречений боротися за своє право на життя в умовах безправного становища селянства. Почуття власної гідності, упертість і воля допомогли Савці витримати всі випробування, що траплялися на його життєвому шляху. Певною мірою письменник навіть виправдовує жорстоку розправу Савки над дружиною та паничем. Адже причиною цього вчинку були нелюдські умови життя селянства, глибока прірва між хлопом і паном. Гостро критикуючи ці умови, автор звертається до поміщиків: „А ви ще дивуєтесь селянинові, коли він часом у відчаї від такого життя дійде до поганого вчинку. Ви повинні дивуватися його доброті і терпінню! Хіба ми дали йому освіту і вільну хвилину, щоб він міг задуматись над життям, над собою? Забезпечили його шматком хліба? Тяжка, невимовно тяжка його доля! І хто не співчуває йому, той бере на себе велику вину перед богом і людьми. За провини кріпаків треба було б карати їхніх панів і бог милосердний колись воздасть кожному, хто що заслужив... Пам'ятайте ж слова Христа і не кидайте в них камінь”.

Ведучи тривалий час життя поміщика середньої руки, Ю. Крашевський добре вивчив становище селян кріпосного села, виявив співчуття до знедоленого селянства, а в художніх творах гостро таврував дикість кріпосників, їхню сваволю та моральне падіння на основі фактів, які він брав безпосередньо з життя.

З етнографічною точністю відтворює Ю. Крашевський реальні картини життя поліщуків у повісті „Уляна”. Сумний пейзаж, описом якого розпочинається повість, гнітючий вигляд сільської хати, спосіб життя селян, про який розповідає автор, є своєрідним викликом не тільки панській сваволі, а й самій системі. „О, наскільки ж легше й вільніше дихається над озером, ніж в оцій сумній убогій хаті”, – пише автор.

У повісті простежується кардіограма душі кріпачки Уляни – натури духовно багатой та емоційної, яка гине в умовах соціальної нерівності й беззаконня, що панують на селі.

Повною протилежністю Уляні показано в повісті пана Тадеуша – людину капризну й зрадливу, а також нездатну відповісти на чисті почуття Уляни. Трагедія кохання пана та кріпачки – тема в літературі не нова. Однак у Ю. Крашевського цей традиційний сюжет наповнений реальними й викривальними фактами та обставинами. Ця, на перший погляд, романтична історія прозвучала як соціальна драма. В одній із передмов до видання повісті „Уляна” Ю. Крашевський наголошував на її фактологічній основі й навіть стверджував, що бачив той червоний пояс, на якому повісилась Уляна.

У цій повісті автор не обійшов такої теми, як селянська помста панам за кривду та бездушне ставлення до кріпаків. Чоловік Уляни Оксен, хоч і добре розумів своє кріпацьке становище, але не міг стерпіти наруги й підпалив панське помістя. Але це протест стихійний. У тюрмі вмирає Оксен, кінчає життя самогубством Уляна, а Тадеуш, привізши з Варшави молоду дружину, знову повертається до життя, характерного для поміщиків феодального села ХІХ століття.

Таким чином, Ю. Крашевський, гостро засуджуючи свавілля панів у плані соціальному, стверджує, що їхні дії та навіть їхнє кохання до простої селянки несуть у собі катастрофічні наслідки, злочини й смерть і в плані духовно-моральному.

В антикріпосницькій повісті „Остап Бондарчук” Ю. Крашевський змалював образ кріпосного інтелігента лікаря Остапа Бондарчука. Автор наділив свого героя кращим: духовними рисами, які беруть початок у глибинах народної етики, духовності та вікових традицій і проходять випробування обставинами, у які потрапляє герой. За щасливим збігом обставин Остап одержує освіту в Берлінському університеті, стає лікарем. Духовний потенціал Остапа набагато вищий за представників дворянства, але він змушений повернутись у його середовище й знову стати рабом. У цьому й полягає драма особистості Остапа. Розумний, працелюбний, благородний Остап, якого панство називає Євстахієм, протиставляється в повісті „вибраним” з аристократичного середовища, яким начебто від природи дано бути панам, а іншим – підневільними.

Незважаючи на своє нове становище, Остап не забуває свого перщородства: спілкується із земляками, понад усе цінує народні традиції, людську доброту й порядність, поспішає на допомогу всім, кому вона потрібна.

Душевна чистота та інтелігентність Остапа викликають справжні почуття до нього поміщицької дочки Михайлини, а справжня дружба з панським племінником Альфредом проходить випробування через усе життя.

Однак Остап – дитя своєї епохи. Вдячний панові за надану можливість одержати освіту, він жодного разу не підняв голос на захист своїх земляків. Його рабське ество готове весь вік гнути спину перед паном. У розмові з Михайлиною, яка мало не освідчується Остапові в коханні, він заявляє: „О, це я, це я повинен бути вам вдячним, завжди схилятись перед вами. Ви мене витягнули з багна, дали мені більше, ніж життя – почуття й думки, гідні людини. Ні, немає таких слів, щоб усе це висловити... Ніхто не зможе замінити мені вас, бо хто ж з такою ангельською добротою захотів би зблизитись з людиною, яку відштовхнуло суспільство і прирекло на зневагу?” Засуджуючи цей синдром меншовартості, який приводить Остапа до деградації, Ю. Крашевський піднімає свій голос на захист прав таких людей, вказує на причини, що ведуть беззахисне селянство до страшних катаклізмів.

Долі таких людей, як Остап Бондарчук, постійно хвилювали письменника. А тому можна вважати закономірністю, що Ю. Крашевський продовжує життєпис свого героя в повісті „Ярина”. Пройшовши життєві випробування в досить складному оточенні, Остап залишається вірним своєму покликанню – допомагати людям. Він знаходить сімейне щастя в парі з простою сільською дівчиною Яриною, стає опікуном дитини Михайлини та Альфреда, що залишилася сиротою.

Завершуючи повістю „Ярина” розповідь про долі своїх літературних героїв, які мали прототипів у реальному житті, автор ще раз акцентує увагу на моральному занепаді дворянського середовища й показує благородство простих людей, які і в тих умовах залишалися великими гуманістами. Так і Остап. „Для Стася він став учителем і батьком, для неї – другом (Ярини), чоловіком і простим селянином, як і вона; для всіх людей – порадником, як і раніше. Він одягнув сіряк, взяв свою подорожню палицю і ходив по селах, а вечори й ранки присвячував домашнім обов'язкам. Глибока зажура, немов сльоза, що перетворилась у перлину, залишилась жити в його грудях. І, як кожного, хто вміє перемагати страждання, вона піднесла його, зробила сильнішим; вона освітила його мученицький шлях, облагородила думки, зворушила серце. А коли іноді, задумавшись над своєю долею, питав у неї: „Чому ж я не був щасливий?” – внутрішній голос відповідав йому: „А хто був щасливий на цій землі?”

Творчість Ю. Крашевського, а особливо його сільські повісті, були досить помітним явищем у польській літературі після поразки повстання 1830-1831 років. У цей період наступу на польську культуру Ю. Крашевський гідно продовжував кращі традиції польської літератури, закладені А. Міцкевичем, Ю. Словацьким та ін.

У згаданих повістях з усією гостротою порушено питання про долю селянина-кріпака та про долю всього народу. Це мало важливе значення для переходу польської літератури від романтизму до реалізму, захищало її від сірості й породжувало великий інтерес до художніх творів у широкого кола читачів.

На жаль, твори Ю. Крашевського сьогодні знайти нелегко. Зокрема, згадані повісті виходили в Україні востаннє у 1979 році.

Волині, як і Полісся, присвятили немало художніх творів як письменники старшого покоління (В. Короленко, О. Купрін, Л. Нікулін, О. Свірський, С. Скиталець) так і наступних генерацій. Однак твори Ю. Крашевського як представника польської культури про наш край заслуговують особливої уваги та вдячності автору. І сьогодні, через 190 років від дня народження видатного письменника, сина польського та українського народу, можна зазначити, що його вклад у зміцнення взаєморозуміння двох братніх народів і їхніх культур є безцінним і має слугувати подальшому зміцненню наших взаємовідносин уже у XXI столітті.

Література

1. Франко І. Твори в двадцяти томах. Т. XVIII. – К. – С. 146.
2. Крашевський Ю.І. Повісті. – К., 1979.
3. Крашевський Ю.І. Прадавні легенди. – К., 1960. – С. 394-395.
4. Єршов В. Ю.І. Крашевський в Житомирі. 1853-1860 // Волинь-Житомирщина. – Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2000. – № 5.
5. Українська радянська енциклопедія. – К. – 1980. – С. 486-487.